

З врахуванням зазначених ознак крайньої необхідності пропонується таке її визначення.

Крайня необхідність – це стан, при якому для усунення небезпеки виникнення шкоди охоронюваним законом правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи особа змушена завдати шкоди іншим учасникам цивільних відносин, оскільки зазначену небезпеку за даних умов відвернути іншими засобами було неможливо.

Література

1. Антонов В.Ф. Крайняя необходимость в уголовном праве: Монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005.
2. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. та доп. – Х.: ТОВ «Одиссей», 2004.
3. Новий словник української мови. – К.: АКОНІТ, 1998. – Т. 2.
4. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права. Общая часть.
5. Румянцев О.Г., Додонов В.Н. Юридический энциклопедический словарь. – ИНФРА-М, 1997.
6. Русу С.Д. Цивільне право України. Ч. II. Договірні та позадоговірні зобов'язання, спадкове право: Навч. посіб. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2001.
7. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекции. Т. 1: Часть Общая. – М.: Наука, 1994.
8. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2006.
9. Цивільний кодекс України: Коментар / За ред. Є.О. Харитоновна, О.М. Калітенко. – О.: Юрид. літ., 2003.

УДК 347 (410).001.32

М.О. Гейко

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА АНГЛІЇ

Формування англійського цивільного права відбувається в три етапи: 1) XI ст. – формування загального права; 2) XIV ст. – реформування загального права з початком переходу до «права справедливості»; 3) XIX ст. – формування «права справедливості» як доміанти англійської правової системи і створення доктрини судового прецеденту.

На кожному з названих етапів переважають певні джерела формування цивільного права (або ж «джерела цивільного права»), під якими тут розуміються ті обставини, чинники, котрі зумовлюють появу тих чи інших правових норм.

При розгляді питання формування права Англії слід звернутися до питання про рецепцію римського приватного права.

На перших фазах розвитку існувала рецепція римського приватного права, яка відбувалась без особливих відхилень. Зокрема, у XII ст. в Англії відзначалося захоплення римським правом, з континентальної Європи запрошували викладачів, вивчали його в університетах і т.д. Але потім перемогла опозиція застосуванню римського права в судовій практиці й було надано перевагу англійському звичаєвому (загальному) праву.

До того ж називають такі довготривалі чинники специфічності англійського права, як відносну географічну відокремленість країни, історичні традиції, особливості політичного та культурного розвитку [2, с. 219].

Однак навіть при побіжному ознайомленні з наведеними доказами впадає в око недостатня їх переконливість.

Здається, що теза про неприйняття Англією римського приватного права є хибною.

Рецепція відбулась і в цій країні, але в менш звичній (з точки зору ортодоксального підходу) формі. Якщо континентальні системи права (романська, німецька та ін.) реципували римське право і за допомогою прямого застосування, і при кодифікаціях, то в Англії обмежились сприйняттям духу (ідей та методології) римського приватного права, низки його засад, врешті решт, концепції створення правових норм.

У зв'язку з цим цікаво зазначити, що коли компаративісти континентальної Європи частіше пишуть про неможливість сприйняття Англією римського права, то сучасні англійські дослідники серед різновидів права, котрі переважають в Англії, вказують поряд із англійським загальним, місцевим, звичаєвим, статутним правом, правом справедливості, міжнародним, торговим, канонічним, правом Європейської спільноти також і римське право, зазначаючи при цьому, що останнє існує в університетах, тобто забезпечує формування юридичного світогляду [1, с. 112].

Тобто можна дійти висновку, що правова система Англії характерна не відсутністю рецепції римського приватного права взагалі, а латентним характером і специфічними формами останньої. Чинником і результатом цього, зокрема, є й те, що еволюція Західної традиції права в її англійському варіанті у своїх основних рисах відтворила розвиток римського права.

В Англії досить рано сформувалося уніфіковане («загальне») право. Тому тут ніколи не відігравали помітної ролі такі важливі рушійні сили реалізації кодифікаційної ідеї на континенті, як філософія просвітителів, теорія природного права і практична потреба в уніфікації [4, с. 277-278].

Основу процесу на той час склали розпорядження (writs), що в праві трактувалося як наказ короля, в якому він коротко викладав суть позову і доручав судовому чиновнику, судді чи керівнику суду вчинити позов у даній конкретній справі й заслухати його в присутності сторін. Такі розпорядження оформлялися від імені короля його вищим судовим чиновником, який пізніше отримав найменування «лорда-канцлера», чи «верховного судді».

З часом було розроблено стандартний текст розпоряджень, що одержав на практиці назву «позовного формуляра» (form of action), куди потрібно було внести тільки імена та адреси сторін. До кінця XII ст. лорд-канцлер використовував уже близько 75 стандартних типів розпоряджень, а у XIII–XIV ст.ст. їх кількість значно зросла. З часом вони були зведені в напівофіційні «Реєстри розпоряджень», що одержали широке поширення серед юристів-практиків.

Більшість видів розпоряджень раннього періоду була зв'язана з рішенням земельних суперечок з феодального права. Як сильно англійське право було

піддано впливу «процедурного мислення», свідчать трактати Гленвіла та Бректона – вищих чиновників королівського суду. Ці трактати першими в англійській юридичній літературі були визнані джерелами права (books of authority). У них систематизовані й послідовно прокоментовані всі розпорядження, які зустрічаються в юридичній практиці того часу і які ці автори розглядають як чинне право.

Кожен формуляр відповідав суворо визначеним обставинам справи, а кожне розпорядження – певним процедурним нормам. Ця обставина дозволяла лорду-канцлеру і суддям зв'язувати деякі типи розпоряджень з більш сучасною системою доказів, що робило королівську юстицію привабливішою в очах громадськості. Популярність її ще більше зростала внаслідок того, що чиновники королівських судів відмовлялися від ордалій тощо і замість цього передавали всю процедуру встановлення фактів суду з 12 присяжних засідателів.

При цьому лорд-канцлер був впевнений у своєму праві видавати нові розпорядження, виходячи з власних уявлень про те, що таке раціональний і упорядкований розвиток права. Така практика поводження з розпорядженнями, звісно, не могла подобатися лендлордам, оскільки повністю усувала їх від участі у творенні права. У другому Вестмінстерському статуті 1285 року була зроблена спроба звузити сферу компетенції лорда-канцлера і його відомств. Зокрема, передбачалося, що лорд-канцлер і його чиновники мають право видавати нові розпорядження для випадків, аналогічних тим, для яких розпорядження вже видано. Однак у спірних чи сумнівних випадках необхідно передавати справу для розгляду на найближчій сесії парламенту.

З кінця XIII ст. активність творення права королівськими судами спадає. З XIV ст. сторона, яка програла справу в королівському суді, отримала змогу звертатися з клопотанням до короля надати їй захист, «що відповідає принципам моралі й совісті». Король передавав такі клопотання лорду-канцлеру, котрий мав при собі юридичних експертів. До того ж, будучи особою вищого духовного рангу, він зобов'язаний був без упередженості вирішити, чи гідний прохач того, щоб йому була надана монархова милість. Поступово ці клопотання стали направлятися безпосередньо лорду-канцлеру. На основі його рішень з часом викристалізувався комплекс спеціальних правових норм, який з XV ст. називають equity – право справедливості.

Для розгляду таких клопотань лорд-канцлер розробив спеціальну процедуру, що значно відрізняється від процедури королівського суду. Якщо він вважав, що справа заслуговує на те, щоб їй дати хід, то викликав противну сторону не в королівський суд, а до себе на особисту бесіду. Виклик оформлявся спеціальним розпорядженням, яке називалося «розпорядження про виклик до суду». Оскільки лорд-канцлер мав перевірити справедливість докору в аморальності відповідача, то формальні докази, які застосовувалися в королівських судах, значення не мали. Тут супротивник скаржника мусив під присягою викласти лорду-канцлеру суть справи і відповісти на його запитання. Щодо фактичних обставин і правових питань лорд-канцлер приймав рішення самостійно, без участі присяжних засідателів, орієнтуючись при цьому не стільки

«на право», як «на совість», іншими словами, надаючи перевагу духу права перед буквою закону.

З початку XVI ст., коли лордом-канцлером стає Томас Мор, що не мав духовного звання, застосування права справедливості набуває більш світського характеру і починається формування його юридичних норм.

З кінця XVI ст. рішення лорда-канцлера регулярно публікують, а відтак створюється і система прецедентів, котра «обплутує» лорда-канцлера і фактично перетворює його на суддю на кшталт того, що засідає в суді загального права. Логічним завершенням цього процесу є створення Суду канцлера, де з початку XVIII ст. суддями є сам лорд-канцлер і його найближчий підлеглий – голова апеляційного суду.

З цього часу правові норми, які застосовує Суд канцлера (право справедливості), практично повністю набувають характерних їм властивостей. Вони виражаються в таких перевагах права справедливості, як: гнучкість, наявність широкого вибору санкцій, можливість залучення свідків до суду для свідчення, більш швидка і більш дешева процедура розгляду справи та ін.

Разом з тим, характеризуючи право справедливості, необхідно мати на увазі, що його формування не скасовує дії інших частин англійського права. Внаслідок цього виникає ситуація, коли фактично діють дві системи судів: ті, що застосовують загальне право; ті, що застосовують «право справедливості» під проводом лорда-канцлера.

Оскільки норми права справедливості й загального права застосовувалися різними судами, виникла конкуренція позовів, а також проблема з'ясування вищості компетенції того чи іншого суду.

У XVII ст. це призвело до серйозних сутичок між лордом-канцлером Елесмером і верховним суддею Коуком* у тлумаченні матеріалів справи графа Оксфорда. Коук дотримувався тієї точки зору, що лорд-канцлер не може ставити себе вище судів загального права і забороняти процеси, що вже почалися, а також перешкоджати виконанню судових рішень, що мають законну силу. Елесмер на це вказував, що, коли рішення судів загального права прийняті під тиском, неправильно або несумлінно, лорд-канцлер визнає їх недійсними й анулює, але не за допущені в них помилки чи недоліки (це компетенція судів загального права), а за несумлінність однієї зі сторін у справі.

У суперечку втрутився король Джеймс (Яків) I, який вирішив її на користь свого лорда-канцлера. З того часу пріоритет права справедливості був загально-визнаний**.

Щоб надалі уникнути такої конкуренції, 1873 року ці дві судові системи були реформовані й об'єднані. У підсумку право справедливості стали розгля-

* Едвард Коук був авторитетним юристом свого часу. Обіймаючи посаду голови Суду загальноцивільних позовів, а пізніше й Суду королівської лави, він був гарячим прихильником загального права.

** Після цього інциденту Коук впав у королівську немилість і був звільнений зі своєї суддівської посади. Надалі він, очолюючи опозицію в парламенті, присвятив себе боротьбі проти роялістської партії.

дати як різновид прецедентного права, де прецеденти створюються не на підставі норм загального права, а доповнюючи їх. Право справедливості, таким чином, модернізує загальне право і заповнює в ньому прогалини, але разом з тим не може існувати без нього самостійно.

Характеризують право справедливості такі властивості:

– пріоритетність моральних категорій та міркувань при вирішенні справи;

– призначеність надавати допомогу передусім бідним та нужденним;

– можливість судового захисту від шахрайства та омані;

– запровадження нових (порівняно із загальним правом) засобів судового реагування і захисту. Зокрема, до таких специфічних засобів належать: судові заборони, розпорядження про виконання в натурі, дозвіл суду на ректифікацію, або усунення помилки, анулювання контракту з подальшою реституцією та ін.

Сутність права справедливості виражена в його основних максимах, поміж яких варто, передусім, назвати такі:

– право справедливості не залишить будь-яку неправильну поведінку без відповідальності;

– право справедливості додержується загального права;

– до права справедливості може звертатися лише той, хто має чисту совість;

– рішення в суді права справедливості приймаються на підставі розсуду суду, а не на підставі абстрактних норм загального права;

– хто прагне справедливості, має сам вчиняти справедливо;

– адекватність є справедливістю;

– право справедливості передусім враховує наміри, а не юридичну форму.

З цих максим випливає і співвідношення права справедливості із загальним правом. Воно визначається таким чином:

– загальне право має застосовуватися справедливо;

– право справедливості – це стороннє втручання в розгляд судових спорів;

– право справедливості доповнює норми загального права;

– загальне право залишається головним чином формальним за своєю природою;

– право справедливості забезпечує більшу свободу розсуду судді, ніж загальне право [3, с. 100-122].

Наведений перелік специфічних ознак та властивостей права справедливості ставить під сумнів пропозицію трактувати його «не як сукупність загальних принципів справедливості, а ту частину матеріального права, що відрізняється від іншого матеріального права тим, що була розвинута у практиці особливого суду – канцлерського суду» [4, с. 285].

Закон про судоустрій скасував типові формули позовів і тим самим завершив еволюцію, почату серією спеціальних законів 1832 – 1860 років. Відтепер усі процеси у Високому суді починалися з розпорядження про виклик до суду, тобто з офіційного виклику до суду на підставі заяви позивача, де він у вільній

формі викладав суть справи, не будучи пов'язаний, як раніше, необхідністю обрати визначену типову формулу позовної заяви.

Хоча форми позовів утратили своє процесуально-технічне значення, але зберегли свою функцію як засіб упорядкування й обробки матеріального права, котре у багатьох випадках виглядає як система судових прецедентів, сутність яких полягає в тому, що суддя зобов'язаний застосовувати правила, сформульовані раніше вищим судом, при вирішенні аналогічної справи.

Викладене дозволяє дійти висновку, що основними джерелами цивільного права Англії на різних етапах його формування були: загальне право, право справедливості та прецедентне право.

Література

1. Батлер У.З. Взаимодействие международного и национального права // Сов. гос. и право. – 1987. – № 5.
2. Косарев А.И. Римское частное право. – М., 1998.
3. Романов А.К. Правовая система Англии. – М., 2000.
4. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. Т. I. Основы.: Пер. с нем. – М., 1998.

УДК 347.161:351.77

О.В. Крилова

ПРАВА ПАЦІЄНТА МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ ТА ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Правами пацієнта як особи, що звернулася за медичною допомогою, називають специфічні права, похідні від загальних цивільних, політичних, економічних, соціальних та культурних прав людини і таких, що регулюються при отриманні медичної допомоги і пов'язаних з нею послуг або у зв'язку з будь-яким медичним впливом, що здійснюється стосовно людини [5, с. 93]. Враховуючи спрямованість сучасного законодавства на всебічний захист прав та свобод людини, його поступову орієнтацію на відповідність Європейській Конвенції із захисту прав людини, дослідження прав пацієнта медичного закладу є актуальним. Адже сьогодні попри існування численних нормативних актів, що регулюють медичну діяльність, немає жодного систематизованого, в якому б знайшли детальну регламентацію якщо не всі, то хоча б більшість прав пацієнта. У сучасній юридичній та медичній науці появляються дослідження відносин сторін у договорі про надання медичної допомоги. Українські вчені Й. Турак, Є. Толстая, О. Пунда та російські О. Тихомиров, А. Сироткіна розглянули достатньо широке коло проблем, серед яких і нормативне регулювання прав пацієнта. Разом з тим ґрунтовні дослідження в цій сфері відсутні. Це зумовлює інтерес до систематизації зазначених прав і з'ясування їх правової забезпеченості.

Виділяють соціальні й індивідуальні права пацієнта. Якщо соціальні права є досягненням усього суспільства, показником стану його розвитку й обов'язок